

A FOLYTONOSSÁG KÉRDÉSÉHEZ

Van-e folytonosság Marx politikaelméletében, avagy lényegi változások történtek Marx politika-felfogásában 1843-80 között? Ez a kérdés gyakran felmerül a szakirodalomban.

Bizonyos fokú folytonosságot mindenki elismer, aki ezzel a kérdéssel foglalkozott. Sokak szerint azonban a folytonosságnak kicsi a jelentősége, csak néhány frázis, metafora vagy formális elv ismételt hangsúlyozását jelenti. Vannak persze olyanok is, akik Marx politika-felfogását alapvetően kontinuuusnak tartják.

Nálunk azok hangosabbak, akik szerint lényegi változások figyelhetők meg Marx politika-felfogásában. Van, aki a lényegi változás okának a tőkés termelés, a gazdaság marxi analízisét tartja. Van, aki az állam-osztályjellegének a felfedezését tekinti döntő fordulatnak. Jellemző azonban mindenkire, aki diszkontinuitást lát, hogy hiányol Marxnál egy szisztematikus politikaelméletet is. Az érett Marx műveiben található politikáról szóló kijelentések, tételek szerintük nem illeszthetők össze egy egységes politikaelméletté. A Tőkében és más későbbi műveiben Marx bemutatta a tőkés gazdaság általános sajátosságait, de véleményük szerint hiába keressük ezekben az írásokban a kapitalizmus általános politikai elméletét. S még ha el is fogadják, hogy az 1843-as Kritikában Marx felvázol egy általános politikaelméletet, szerintük ez, a későbbi döntő fordulat, cezúra miatt, érvényét veszti.

Nem elsősorban a cezúra jogosságával kívánok foglalkozni, hanem a konzisztens és szisztematikus politikaelmélet hiányával. Mi az oka a diszkontinuitást vallók szerint ennek a hiánynak? Miért nem bővíthetők az érett művekben található tézisek egy általános politikaelméletté? A kérdésre adott válaszokban Hobsbawm, Jessop, Blackburn és Ágh Attila érveire támaszkodom.¹

Az egyik lehetséges oka a hiánynak a következő: Marx számára a fő feladatot a tőkés gazdaság elemzése jelentette. Mivel pedig a kapitalizmusban a hatalom nem politikai természetű, ezért a politikát és az államot nem kellett integrálni az alapvető fontosságú gazdaságtan elemzésébe. Maradhatott ez az elemzés későbbre – s végül elmaradt.² Ez az érv életrajzi okokkal indokolja a hiányt, de nem magyarázza meg, hogy a késői írások tézisei miért nem illeszthetők össze egy általános politikaelméletté.

Egy másik érv csak részint ismeri el a hiányt, mivel azt mondja, hogy van egy sajátos politika-felfogás Marxnál, s ez a forradalomelmélet. Ez pedig – a gyakorlati tapasztalat hiánya miatt – kidolgozatlan kellett, hogy maradjon 1917-ig.³ Ez az érv sem érinti azonban a tézisek elméletté tevését.

A hiány oka lehet az is, hogy eleve lehetetlen a marxi politikai gazdaságtanra alapozva a politikának, az államnak az egynemű elméletét megfogalmazni. Azért lehetetlen, mert a politika, az állam történelmi konkrétum, aminek fogalmi konkrétként való újraalkotása - a gazdaság elvontságától elindulva - lehetséges, de elméleti általánosítása redukcionizmushoz és esszencializmushoz vezet. A politika, az állam történelmi konkrétum, különböző sajátos meghatározó tényezők szintézisének a terméke. Ez az oka annak, hogy Marx politikai írásai "zsurnalisztikusak", azaz kora konkrét történelmi eseményeinek elemzései. Mivel azonban a XIX. század óta a tőkés termelés maga is több alapvető változáson ment keresztül, ezért ezen politikai elemzéseknek csak a módszere használható ma már, a tartalma elévült.⁴ Vagyis ezen érvelés szerint csak a politikum, az állam konkrét történelmi alakjának a rekonstrukcióját, a leírását végezhetjük el, az általános politikaelmélet a történelmi materializmus elvei szerint lehetetlen. Ez az érvelés pedig nemcsak a hiányt magyarázza meg, hanem a marxizmus tézisek elméletté formálásának az elmaradását is indokolja.

Nem tartom azonban elfogadhatónak ezt az érvelést, noha jogosultnak tartom azt az igényt, hogy a XX. századi tőkés termelés elemzése szükséges a XX. század konkrét politikai rendszereinek megértéséhez. Azért elfogadhatatlan számomra ez az érv, mert így az azonos termelési alapra épülő, de szükségképpen különböző politikai berendezkedések összevetése lehetetlenné válik. Másképpen mondva: a marxi elmélet kritikai jellege a gazdaságra korlátozódik, a politikum szférája csak leírható. Márpedig Marx "zsurnalisztikus" politikai írásainak legfőbb jellemzője éppen a kritikai szellem volt.

Egy másik érv az általános politikaelmélet szükségszerű hiánya mellett az, hogy a marxizmus tézisek maguk inkonzisztensek.⁵ Ezek a tézisek - a teljesség igénye nélkül - a következők: a gazdasági alap és politikai felépítmény; az állam mint az osztályuralom eszköze; az állam mint a társadalmi kohézió tényezője; az állam mint intézményi rendszer.

Tény, hogy ezeknek a téziseknek - éppen tézis voltak, sőt sok esetben metafórikus megfogalmazásuk miatt - több olyan interpretációját lehet adni, amik összeegyeztethetetlenek. Ebből azonban még nem vonható le az a következtetés, hogy Marx politikafelfogására az inkonzisztencia a jellemző. Ezek olyan tézisek, amelyek nem a gazdaság elemzéséből származnak. Ezért a konzisztenciájukat a gazdaság felől nem is nyerhetik. Csupán egymástól ezek a tézisek szintén nem kaphatnak konzisztens interpretációkat - mint az Marx módszertanából következik.⁶

Véleményem szerint viszont Marxnál megtalálható ezeknek egy olyan interpretációja, ami konzisztenssé teszi őket. Ez az interpretáció nem valamilyen szűk értelemben vett politológusra, de nem is gazdaságtanra alapozódik, hanem filozófiára épül. Mégpedig Hegel politikai filozófiájának Feuerbach transzformatív módszerét felhasználó kritikájára. Vagyis a fiatal Marx politikai filozófiája; illetve filozófiai elvéinek Hegel filozófiájának kritikájára való alkalmazása egységbe rendezi ezeket a téziseket - ha sok esetben csak implicit módon

is.⁷ A továbbiakban azt szeretném megmutatni néhány példán keresztül, hogy az ifjúkori írá-
sok fényében másként látszanak az érett Marx magától értetődőnek, s ugyanakkor inkonzisz-
tensnek tekintett állításai.

Véleményem szerint nagymértékű folytonosság van Marx politikafelfogásában 1843-80 között,
sőt úgy látom, hogy a Hegeli államjog kritikájában a marxi elmélet fő tételei nagyrészt meg-
találhatók. Hegel politikai filozófiájának kritikája eredményezi tehát a konzisztenciát vé-
leményem szerint. Itt azonban nem egyszerűen egy filozófia kritikájáról van szó, hanem olyan
filozófiáról, amelyik a valóságot hűen adja vissza. A kritika lehetőségét nem is az adja,
hogy Hegel hűtlen a valóságoshoz, hanem az, hogy a valóságot ésszerűnek, az egzisztenciát
esszenciának, a "van"-t "kell"-nek tünteti fel. Mert Hegel feloldja ugyan a kanti dichotó-
miát, de csak az elvont filozófiában, a spekulációban. Mikor filozófiáját a társadalomra, a
politikumra alkalmazza, akkor a spekuláció elfedi ugyan a valóság dichotómiáját, de a
feuerbach-i módszer segítségével kimutathatók a rejtett ellentmondások Hegel politikai fi-
lozófiájában. (Fontos megjegyezni, hogy Hegel politikai filozófiájának tárgya nem a porosz
állam, hanem a kapitalizmus államisége, politikuma volt.)

Igy a Hegeli állam egyetemességével és társadalomfelettségével szemben fogalmazódik
meg Marxnál az állam instrumentalista felfogása. Az állam instrumentalista felfogása nem
jelenti az állam közvetlen eszköz voltát, hanem Marx azt mutatja be, hogy a bürokrácia és
a korporációk egymást feltételező voltán és ellentmondásán keresztül hogyan is érvényesül
az eszközjelleg. A korporációk felett érvényesíti akarátát a bürokrácia, ami a kormányzati
hatalom, az állam mint intézmény viszonylagos önállóságát jelenti. Ennyiben tényleg "társ-
adalomfeletti" - s ugyanezt az elemzést találjuk meg a Brumaire-ben s a Gothai program kri-
tikájában is.⁸ De ez nem az államnak mint olyanak, az erkölcsi szabadság valóságának az
uralma, hanem az általános látszata mögé bújt különös, a kiteljesedett korporáció uralma.
Íly módon Marx - Hegel politikai filozófiájának kritikájában - konzisztenssé teszi az állam
- látszólag összeegyeztethetetlen - instrumentalista és institucionális felfogását, s impli-
cit módon megfogalmazódik benne az az elméleti nézőpont, ahonnan összeegyeztethetővé válnak
a gazdasági alap meghatározó voltának s a politika elsődlegességének tételei.

Vannak más tételek is, amelyek folytonossága Marx politikafelfogásában kimutatható.
Ugyancsak a Hegeli államjog kritikájában jelenik meg a parlamentarizmus kritikája és elve-
tése ugyanezen az alapon: azaz, hogy az nem más, mint az általános képeződésének intézménye
(köpenye) mögé bújva, valójában a magánérdek érvényesítési módja.

Az egyén atomisztikus felfogását (burzsoá és citoyen kettőségét), - ami később a poli-
tikai gazdaságtanban és a liberalizmus kritikájában visszaköszön - is bírálja itt Marx. Az ál-
lam elhalásának elve, ami később a Kommunista Kiáltványban, s máshol is felbukkan, szintén
itt jelenik meg először.

Fontos kérdés azonban, hogy a polgári társadalom és a politikai állam kategória párja - amik a korai időszak alapvető kategóriái -, összeegyeztethetők-e az állam osztályjellegével? Véleményem szerint igen. Marx már ekkor úgy látja, hogy a proletariátus kívül van a polgári társadalmon - s erre alapozódik azután a proletariátus forradalmi jellege. De éppen azért, mert kívül van a proletariátus a polgári társadalmon, ezért a polgári társadalom és a politikai állam viszonya nem érinti közvetlenül. Viszont éppen a polgári társadalom és a politikai állam viszonyrendszere az, amin keresztül közös érdekét a frakciók közvetítésével az uralkodó osztály kiképezi. Poulantzas a hatalom stratégiai képeződésének ezzel analóg viszonyait elemzte.

A hegeli államjog kritikájában Hegel bírálatából kifejtett pozitív államberendezkedés az "igazi demokrácia", aminek rokonsága a kommunizmussal nyilvánvaló. S ez az elmélet is visszaköszön A gothai program kritikájában, A polgárháború Franciaországban című művében, s a Bakunyinnak adott válaszában is.

Kétségtelen, hogy e korai időszakban a gazdaság elemzése hiányzik még. De a gazdaság marxi elemzése nem elméleti előfeltevések nélkül történik. Amiképpen a politika elemzésének, úgy a gazdaság elemzésének is filozófiai megalapozása van Marxnál. (Ilyen szempontból érdemes lenne alaposan megvizsgálni, hogy az emancipáció, az elidegenedés és a tulajdon filozófiai összefüggései miként anticipálják az árufetiszizmust, s a tőke logikájára alapozódó gazdasági determinizmust.¹⁰⁾

Véleményem szerint tehát folytonosság van Marx politikafelfogásában, aminek alapja az, hogy - szemben Jessoppal¹¹ - szerintem mindvégig van filozófiai váza Marx elméleti vizsgálódásainak.

JEGYZETEK

- 1 V.ö.: Eric Hobsbawm: Marx, Engels and the Politics; Bob Jessop: The Capitalist State. New York University Press, 1982.; Robin Blackburn: Marxism: Theory of Proletarian Revolution. New Left Review, 1976/97. May-June; Ágh Attila. Újraolvasva Marxot. Valóság, 1983. 5. szám 1-13. old.
- 2 Ezt az érvet megtaláljuk Hobsbawmnál és Ágh Attilánál is.
- 3 Ezt az érvet elsősorban Blackburn hangsúlyozza. Sőt azt is mondja Blackburn, hogy Marx elsősorban a politika-felfogás terén hozott újat a társadalomtudományokban.
- 4 Mind Jessoppnál, mind Ágh Attilánál megtalálható érv.
- 5 Elsősorban Jessop feszegeti az inkonzisztencia kérdését.
- 6 A filozófia nyomorúságában kifejtett marxi módszerre és Proudhon kritikájára utalnék itt.
- 7 Érvelésem nagymértékben támaszkodik Shlomo Avineri gondolataira. (Avineri: The Social and Political Thought of Karl Marx. Cambridge University Press, 1968.

- 8 A Brumaire-ben például ezt találjuk: "Az állam a polgári társadalmat a legátfogóbb életmegnyilvánulásaitól egészen a legjelentéktelenebb megmozdulásáig, a legáltalánosabb létezési módjaitól egészen az egyének magánegzisztenciájáig behálózza, ellenőrzi, rendszabályozza, szemmel tartja, gyámkodik felette." Marx - Engels Válogatott Művei I. köt. 339. old.
- 9 V.ö.: Poulantzas: State, Power Socialism. NLB London, 1978.
- 10 Mélyenszántó elemzéseit találhatók ezen kérdéseknek Cohen, illetve Mészáros művében (Cohen: Karl Marx's Theory of History. A Defence Clarendon Press Oxford, 1978; I. Mészáros: Marx's Theory of Alienation. Merlin Press, London, 1970).
- 11 Jessop azt mondja, hogy Marx a "Párizsi Kommun elemzésekor megismételt olyan eszméket, amik először az 1843-as Kritikában és az 1844-es Bevezetésben jelennek meg, de ezek radikálisan átalakultak a marxizmus politikai gazdaságtan elveivel és koncepcióival való összekapcsolódás hatására."